

Riikka Palonkorpiová, Věda s lidskou tváří: činnost československých vědců Františka Šorma a Otty Wichterleho během studené války
Academia, Praha 2017, 350 s., ISBN 978-80-200-2632-3

Práce Riiky Palonkorpiové¹ se zabývá činností dvou významných vědců – Otty Wichterleho a Františka Šorma. Zkoumá jejich zapojení do domácí i zahraniční vědecké obce v kontextu studené války. Hlavním záměrem této studie bylo zjistit, v čem spočívalo a co obnášelo postavení prominentního vědce v socialistické společnosti.

V úvodu autorka nastiňuje cíl a předmět výzkumu, metodologii, prameny a literaturu. Studie je uspořádána především chronologicky, ale zahrnuje i analytický přístup. Analýza se přitom neomezuje pouze na makro- nebo mikro-perspektivu. Užity jsou tři úrovně: mikro, střední a makro, hlavní důraz je však kladen na mikroúroveň. Případové studie obou vědců ukazují všechny tři úrovně i jejich vzájemné interakce, konkrétní osoby vystupují na všech třech úrovních, ačkoli nejdůležitější roli hrají na mikroúrovni. Střední úroveň zastupuje především Československá akademie věd. Makroúroveň se potom soustředí na politiku KSČ, a to především ve vztahu k mezinárodní vědecké spolupráci.

Práce je rozdělena na tři části. V první z nich s názvem *Mezi dogmatismem a optimismem* je popsána historická situace, v níž oba vědci vyrůstali. Zvláštní důraz je kladen na období nacistické okupace a první léta socialismu v Československu do roku 1960.

Otto Wichterle se narodil v roce 1913 v Prostějově. V letech 1931–1935 studoval chemické inženýrství na ČVUT, kde získal v roce 1936 doktorát. Na začátku druhé světové války dostal nabídku místa ve výzkumném ústavu technologie gumy v Baťových závodech, kde mohl pokračovat ve vědecké práci, nebo ji dokonce rozvíjet. Kvůli levicové orientaci v meziválečném období byl v roce 1942 zatčen gestapem a čtyři měsíce vězněn. Po válce se Wichterle snažil najít způsob, jak by mohl pokračovat ve výzkumu, jemuž se věnoval. Vrátil se proto do Prahy, kde dokončil habilitaci a začal publikovat knihy zabývající se organickou i anorganickou chemií, dále pokračoval ve výzkumu plastů a v roce 1948 se stal profesorem makromolekulární chemie na VŠCHT. Tato skutečnost jen dokazuje, jak důležitou roli hrály přírodní vědy v procesu „budování“ komunismu. Přírodní vědy byly podporovány, i když daný vědec nebyl novým režimem považován za ideologicky konformního. České univerzity po únoru prošly čistkami, ale profesory přírodních věd se tato opatření takřka nedotkla. Profesory humanitních věd bylo možno na rozdíl od přírodovědců snadno nahradit. I když byl Wichterle pro KSČ užitečný, potíží se nevyhnul. Kladný postoj k Západu byl jedním z hlavních argumentů, který StB užívala, chtěla-li zdůvodnit, proč je někdo politicky nespolehlivý – a tak tomu bylo i ve Wichterleho případě. Je možno ale shrnout, že klíčové znalosti i v tak zásadních oblastech, jako byly průmysl a věda, nespočívaly jen v rukou komunistických vědců. Rovněž nekomunisté – jako právě Wichterle – mohli zastávat významná místa a alespoň nepřímo ovlivňovat rozhodnutí týkající se vědy.

V roce 1958 provedla KSČ čistky na univerzitách ve snaze zbavit se osob považovaných za nepohodlné nebo nedůvěryhodné. Jedním z profesorů, kteří museli roku 1958 opustit svou vysokou školu, byl i Otto Wichterle. Čistky byly sice politicky motivované, ale jeho

¹ Finská historička působící na Fakultě sociálních věd a v Alexandrijském institutu Helsinské univerzity. Specializuje se na dějiny vědy v bývalém východním bloku v období studené války a na kulturní vztahy mezi Západem a Východem.

odchod byl podle jeho vlastních slov spíše důsledkem neshod s děkanem fakulty. Wichterle byl zastáncem mezioborového výzkumu a i díky přimluvě Františka Šorma dostal příležitost v Akademii věd, kde stál u založení Ústavu makromolekulární chemie.

František Šorm se narodil v Praze v únoru 1913 v rodině státního úředníka. Byl Wichterleho spolužákem a známým a jejich životy se v mnoha ohledech vyvíjely paralelně. Šorm studoval na Fakultě chemicko-technologické ČVUT. V roce 1935 absolvoval a v roce 1936 získal doktorát. Habilitoval se hned po válce, jakmile byly české univerzity opět otevřeny. V roce 1946 se stal profesorem na VŠCHT a začal pracovat na nově zřízeném Ústavu technologie lučebnin organických a výbušných. Ve vědecké práci se Šorm zaměřoval na chemii přírodních produktů, zvláště terpenů a steroidů. Jako jeden z prvních se začal věnovat lékařské chemii přírodních materiálů. Šorm byl přesvědčen, že komunismus bude v budoucnu zajišťovat příležitost k vědeckému výzkumu v ještě větším měřítku. Vstoupil do KSČ a brzy se zapojil do politické struktury strany. V roce 1950 byl jmenován profesorem organické chemie na Fakultě přírodních věd UK, kde zůstal do roku 1952, kdy došlo k založení Československé akademie věd, kde měl František Šorm vliv od samého počátku. V letech 1957 a 1961 byl zvolen místopředsedou a v roce 1962 jejím předsedou. Šorm se zasloužil i o založení Ústavu organické chemie a biochemie ČSAV.

Druhá část knihy s názvem *Pražské jaro vědy* se věnuje postupné liberalizaci poměrů v šedesátých letech a období pražského jara 1968, přičemž srpnová okupace vojsky Sovětského svazu a dalších zemí Varšavské smlouvy se nabízí jako historický předěl.

Mezi první přírodovědce, kteří své kritické názory vůči sovětizaci vědy vyjádřili veřejně, patřil i Wichterle. Jeho touhu po reformách motivovaly problémy, jež úzce souvisely s jeho výzkumem, který se týkal výroby kontaktních čoček. V Československu se dlouho upřednostňoval těžký průmysl a představa produkce čoček nezapadala do celkové koncepce. Wichterle se však nevzdával a úspěšné pokusy vedly už v roce 1961 k žádosti o patent. Stát nakonec aplikovaný výzkum měkkých kontaktních čoček akceptoval. V polovině šedesátých let došlo také ke spolupráci se Spojenými státy a západním Německem, což je odrazem jak tehdejší změny politického klimatu, tak většího významu, který československá vědní politika začala klást na pragmatické aspekty spolupráce, za nichž bylo možné propagovat měkké kontaktní čočky. Nakonec byla uzavřena v březnu 1965 s americkou firmou NPDC licenční smlouva, která se týkala nového materiálu, technologie odštěďování a výroby.

Na vrcholu pražského jara se Wichterle věnoval výzkumu a zapojil se také do řady politických činností, z nichž nejradikálnějším a nejosudovějším bylo zapojení do přípravy manifestu *Dva tisíce slov*.

František Šorm zaujímal v této době čtyři různé funkce, vedle předsedy Akademie věd byl ředitelem Ústavu pro organickou chemii a biochemii, dále členem Ústředního výboru KSČ a také poslancem Národního shromáždění. Jako člen KSČ se podílel na přípravě Akčního programu KSČ, jehož hlavní myšlenkou byla obnova občanských svobod.

Na zasedání strany v březnu 1968 Šorm zdůraznil aktivní roli Akademie věd při přípravě Akčního programu. Lidé v Československé akademii věd sice patřili mezi neaktivnější zastánce reformy, ale i zde přetrvávaly rozdílné názory na to, jak reformní plány uvést do praxe. Šorm byl coby hlavní představitel Akademie věd kritizován za to, že není dostatečně proreformní, i za to, že dříve podceňoval význam společenských věd. Této kritice se bránil a prohlásil, že se jasně staví na stranu reformátorů.

Třetí část publikace s názvem *Jaro právě skončilo a už se nevrátí* se zaměřuje na následky okupace a období takzvané normalizace sedmdesátých a osmdesátých let a končí pádem komunismu v Československu v roce 1989.

Otto Wichterle si již nedlouho po invazi uvědomil, že jeho politická činnost během pražského jara, a zvláště pak jeho podpis pod manifestem *Dva tisíce slov* bude mít pravděpodobně vážné následky. Spolupracovníci se jej snažili přesvědčit, aby emigroval. I když měl možnost a dostal několik nabídek, Wichterle úmysl emigrovat neměl a věci neviděl v tak dramatickém světle. V československém měřítku se mu dařilo dobře a vláda se i přes veškerá normalizační opatření nikdy nepokoušela zabránit mu v přístupu k penězům, které dostával za licence. Účast na přípravě *Dvou tisíc slov* a další činnosti však vedly v prosinci 1969 k odstranění Wichterleho z politických funkcí. V odborné sféře se normalizační opatření projevila později. V roce 1972 byl vystřídán na postu ředitele Ústavu makromolekulární chemie, přišel i o další posty, např. místopředsedy vědeckého kolegia chemie. Wichterlemu bylo nicméně umožněno dále pracovat v Ústavu makromolekulární chemie, ale bez jakékoliv oficiální funkce a bez spolupráce s kolegy. Měl tedy více času na experimentální práci v laboratoři, ale nevykonával již žádné funkce a nesměl cestovat. Wichterle se ve snaze udržet spojení s novým výzkumem obracel na své mezinárodní kontakty, setkával se však se závistí nových pracovníků Akademie věd. V polovině sedmdesátých let byl Wichterle sledován StB. Kvůli svému původu a kontaktům byl podezírán ze zapojení do disidentských aktivit, od Charty 77 se však distancoval. Rozhodl se, že se stáhne z politického života a soustředí se na práci, avšak StB mu neustále připomínala jeho dřívější reformátorské snahy.

Počátkem sedmdesátých let se ve Spojených státech stala výroba měkkých čoček velmi atraktivní záležitostí. Se společnostmi používajícími licenci – NPDC a Bausch&Lomb – soutěžila řada firem, které technologii výroby okopírovaly bez ohledu na Wichterleho patenty. V následujících soudních přích bylo nutné osobní Wichterleho svědectví. Akademie věd povolila soudní slyšení v Praze v roce 1975, v roce 1976 sice mohl Wichterle vycestovat do Spojených států, Akademie věd ale usoudila, že nemůže vyhrát, a tak v roce 1977 byly oba patenty prodány firmě NPDC. V roce 1979 odešel Wichterle do penze a byl mu zrušen zákaz cestování. Oficiálně byl Wichterle stále pouze trpěn, ale neoficiálně mu nový ředitel Ústavu makromolekulární chemie a jeho bývalý žák Vladimír Kubálek umožnil dále pracovat s ostatními chemiky a získat dobré pracovní podmínky.

V průběhu osmdesátých let se Wichterleho situace pomalu začala zlepšovat. Šlo o odraz celkového společenského vývoje. Wichterle směl znovu cestovat a jeho jméno se začalo objevovat v různých kontextech. Ke všem těmto změnám docházelo velmi pomalu a postupně, takže radikální proměny v roce 1989 samotného Wichterleho velmi překvapily. V roce 1990 byl jednomyslně zvolen předsedou Akademie věd. Zemřel 18. srpna 1998.

František Šorm se jako předseda Akademie věd snažil zachovat její demokratickou orientaci. Tlaky zvnějšku však sílily: se Šormem se setkali zástupci sovětské ambasády a požadovali, aby Akademie odvolala svůj již publikovaný postoj, v němž byl zásah Varšavské smlouvy v Československu nazýván okupací a agresí. Šorm se však proti tomu postavil, a tak byl v říjnu 1969 odvolán z čela Akademie věd. Po jeho odvolání docházelo k dalším čistkám. Do června 1970 byli zbaveni míst ředitelů všech ústavů, nahradili je straníci a oportunisté. Šorm přišel i o možnost cestovat na Západ. V sedmdesátých letech měl vážné

potíže nejen po stránce odborné a pracovní, tížily jej i osobní problémy, Šormova žena byla těžce nemocná, jeho syn nebyl přijat ke studiu Akademie výtvarných umění.

Na druhou stranu v normalizační době stále zastával vysokou funkci v Ústavu pro organickou chemii a biochemii, kde do roku 1975 vedl jedno z jeho oddělení, poté byl pensionován a působil jako vědecký poradce Ústavu organické chemie a biochemie. Byl ale soustavně sledován StB, se kterou začal spolupracovat. Výsledkem této spolupráce bylo např. to, že jeho syn mohl studovat. Tajná policie zneužívala Šormovy těžké životní situace k tomu, aby od bývalého předsedy Akademie věd získávala informace a snažila se ho přesvědčit k účasti na kampani proti disidentskému hnutí. Tajná policie Šorma sledovala a využívala až do jeho smrti 18. listopadu 1980.

Autorka ve studii ukázala, že činnost Františka Šorma i Otty Wichterleho byla do značné míry motivována sdílenými zájmy a tužbami. Oběma mužům šlo o rozvoj československé vědy, snažili se dostat ji na světovou úroveň. Přes veškerou jedinečnost byli oba muži také produkty své doby a prostředí a strategie, které si volili, musíme chápat v příslušném historickém kontextu. Československý stát se snažil mít z obou vědců užitek, ale nechápal, že v dlouhodobé perspektivě nelze důležitých vynálezů a vědeckých výsledků dosáhnout plánováním, tlakem a omezováním. Nechápal, že základem úspěchu ve vědě je prostor pro jednotlivé vědce a jejich týmovou práci.

Kniha je zakončena stručným přehledem biografických údajů nejdůležitějších osobností zmíněných v knize, přehledem pramenů a literatury a jmenným rejstříkem. Obsahuje také fotografie obou významných vědců.

Recenzovaná práce je vynikající studií, která přináší pohled nejen na vědecké kariéry dvou významných osobností, ale i na dějiny české vědy ve druhé polovině 20. století. I když se jedná o práci zahraniční badatelky, její znalost české odborné literatury je na velmi dobré úrovni. Rovněž musím vyzdvihnout důkladnou heuristiku v českých archivech, zejména v Masarykově ústavu a Archivu Akademie věd. Práce jde do hloubky a zasazuje osudy dvou vědců do širšího kontextu. Zkoumá vztahy k západní i východní vědecké obci a mechanismy, které určovaly tvář české vědy po roce 1948 i v době normalizace. Kniha je přínosem pro badatelskou obec zkoumající dějiny české vědy a naznačuje další možnosti studia.

Michal Továrek

doi: 10.14712/23365730.2022.10